

Νικόλαος Κωνσταντινίδης

(Διδάκτορας Λαογραφίας. ΔΠΘ)

***Το τριήμερο των Θεοφανίων στον Βόλακα της Δράμας
Μία «διαφορετική» προσέγγιση***

Εις μνήμη Δήμητρας και Ηλίας Σταμπούλη

The three days of Epiphany in Volacas village of Drama. A 'different' approach

In memoriam Dimitra and Ilia Stambouli

Abstract

The present paper titled “The three days of Epiphany in Volacas village of Drama. A ‘different’ approach” is an attempt to study the three-day festivity, which commences on the 6th of January and ends on the 8th of January at the village of Volacas. This approach is mainly carried out according to the folkloristic principals, but in a rather bacchic point of view.

As it appears from the combination of evidence (mainly recorded during the period 06.01.2007-08.01.2008), the whole event seems to be a kind of a satiric drama, of a spontaneous and not preformed kind. The three-day lasting events have no steady plot, but are based on old customs that function according to a sincere rituality, while scenes hop from one overturn to an other, to an eventual merry ending.

Volacas is a village where people keep on living through their customs and traditional events that seem to be vivid and self-renewable. However, during the above mentioned three days, folk civilization tends to obtain a collective “epidemic” innate character, where bacchic act and behavior seems to be the rule.

One would not exaggerate claiming that during this festivity Volacas' people present a spectacle of themselves to their own selves. Moreover, as long as young people participate in the events eagerly and spontaneously, there still is hope that a rare cultural continuum will keep on surviving and readapting to its surrounding.

Εισαγωγή

Ο Βόλακας είναι χωριό που βρίσκεται στην Δράμα και στους πρόποδες του Φαλακρού. Παρουσιάζει έναν πλούτο σε τοπικά ήθη, έθιμα, παραδόσεις και εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού, ένα μεγάλο μέρος των οποίων εξακολουθούν να βιώνονται από τους ανθρώπους σε καθημερινή βάση. Μάλιστα, ο κυριότερος φορέας διατήρησης των εθιμικών δρώμενων παραμένει ο Πολιτιστικός Σύλλογος Βόλακα, πλαισιωμένος από πλειάδα νέων στα χρόνια, αλλά και νέων στην καρδιά.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να καταγράψει το Τριήμερο των Θεοφανίων μέσα από μια περισσότερο «ελεύθερη» και βακχική προσέγγιση, η οποία αναδεικνύει τα διονυσιακά στοιχεία, είναι βασισμένη στις αρχές της κλασικής Λαογραφίας και χρησιμοποιεί το μεθοδολογικό εργαλείο της επιτόπιας έρευνας.

Κυρίως, χρησιμοποιείται αρχαικό υλικό από παλαιότερες επιτόπιες καταγραφές¹, και μάλιστα την καταγραφή κατά το τριήμερο 06.01.2007-08.07.2007, όταν η έρευνα διεξήχθη αφαιρετική μεν αλλά υπό ευρύτερη οπτική γωνία².

Ο Βόλακας, το Φαλακρό και η Θράκη

Το Φαλακρό αποτελεί τμήμα της Ροδόπης, ενώ η σημερινή διοικητική περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας (Ν. Δράμας και Ν. Καβάλας), αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της Θράκης των κλασικών χρόνων, που είχε ως δυτικό όριο τον Στρυμόνα, αφού ο Μυρτίλος Αποστολίδης τονίζει «...των θρακικών παραλίων από των εκβολών του Στρυμόνου μέχρι του Ιστρου...»³. Πέρα από την γεωγραφική και ιστορική σύνδεση υπάρχει και συνάφεια σε ένα πολιτισμικό συνεχές της ευρύτερης Θράκης, αλλά και της γύρω περιοχής του Φαλακρού (όπως π.χ. τα χωριά Προσουτσάνη, Ξηροπόταμος, Κρύα Βρύση, Πετρούσα), αφού το Τριήμερο εορτάζεται με έθιμα παρόμοια με αυτά του Βόλακα, τα οποία έθιμα έχουν ένα κοινό, τις διονυσιακές τους καταβολές.⁴

¹ Ν. Θ. Κόκκας, - Ν. Θ. Κωνσταντινίδης, *Λαϊκά Παραμύθια και Ιστορία του Βόλακα Δράμας*. Αθήνα: εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2006 και Ν. Θ. Κωνσταντινίδης, «Σαν βγαίνουν οι Αράπηδες στον Βόλακα της Δράμας», *Τελεία & Παύλα*, τ. 36 (Ιαν. 2003), σσ. 5-8.

² Η επιτόπια καταγραφή κι οι προφορικές μαρτυρίες των μελών των δρωμένων αποτυπώθηκαν σε ψηφιακή μορφή (η μεν οπτική ως [.jpeg] η δε οπτικοακουστική ως [.dwz] αποθηκευμένη σε DVD).

³ Μυρτίλος Κ. Αποστολίδης, «Η δια των αιώνων εθνική φυσιογνωμία της Θράκης», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού Τόμος Η' (1941-1942)*, σ. 83.

⁴ Βλ. ενδεικτικά Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, *Λαϊκά λατρευτικά τελεταί εις Μακεδονίαν (Χωρίον Καλή Βρύσις Δράμας) από 5-8 Ιανουαρίου*. Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών, 1965· Γεώργιος Αικατερινίδης, *Δρώμενα Θεοφανείων στην Καλή Βρύση Δράμας*. Αθήνα: Κοινότητα Καλής Βρύσης, 1995· Γεώργιος Αικατερινίδης, *«Αράπηδες» Ένα εετηρικό δρώμενο στο Μοναστηράκι Δράμας*. Αθήνα: Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μοναστηρακίου Δράμας, 1998.

Άλλωστε, η Θράκη των ιστορικών χρόνων ήταν συνδεδεμένη με την λατρεία του Διονύσου, αφού στην Ροδόπη υπήρχε μαντήριο εφάμιλλο με αυτό των Δελφών: «Οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήιον εἰσὶ ἐκτεημένοι, τὸ δὲν μαντήιον τοῦτο ἐστὶ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ὑψηλοτάτων, Βησσοὶ δὲ τῶν Σατρέων εἰσὶ οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱεροῦ, προμάντις δὲ ἢ χρέωσα καθάπερ ἐν Δελφοῖσι καὶ οὐδὲν ποικιλιώτερον»⁵. Πρόσφατα μάλιστα, η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως τα ερείπια ναού του Διονύσου (περίπου 2,5 χιλιόμετρα από το χωριό Κρύα Βρύση)⁶.

Με βάση τις παραπάνω προϋποθέσεις έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε τον πολιτισμικό πλούτο των ανθρώπων του Βόλακα, όπως έχει διασωθεί μέχρι σήμερα. Τα έθιμα είναι πολλά, αξιόλογα και αλληλένδετα σε ένα εθιμικό συνεχές. Ιδιαίτερα αξιόλογα είναι τα έθιμα και οι δράσεις του Δωδεκαημέρου, όπως αυτές κορυφώνονται το Τριήμερο των Θεοφανίων⁷. Προκειμένου να γίνει αντιληπτό το πλαίσιο και η ψυχοσύνθεση των υποκειμένων των δρώμενων, πρέπει να γνωρίσουμε όλο το Τριήμερο, το οποίο δρα ως αναπόσπαστη ενότητα, δίνοντας έμφαση στις διονυσιακές-βακχικές καταβολές τους⁸.

4. Τα Θεοφάνια

Ο τριήμερος κύκλος ξεκινά ανήμερα των Θεοφανίων και μέσα στα πλαίσια της Ορθόδοξης λατρείας, όταν γίνεται ο Αγιασμός των Υδάτων⁹. Το εκκλησίασμα βγαίνουν από την εκκλησία, έρχονται σε μία δεξαμενή σαν σιντριβάνι, την «μπάρα», όπου γίνεται η τελετή του αγιασμού.

Το χριστιανικό μυστήριο τελειώνει και την θέση του παίρνει η εθιμική λατρεία: Μέσα απ' την ρηχή δεξαμενή πρέπει να περάσουν όλοι όσοι τέλεσαν τους γάμους τους την προηγούμενη χρονιά. Έτσι, μια παρέα σκανδαλιάρικων και χωρατατζήδων νέων αρχίζουν ν' αρπάζουν τα «θύματά» τους, τα νιόπαντρα ζευγάρια, που θέλοντας και μη παρευρίσκονται, τους τσαλαβουτούν μέσα στα νερά, αλλά ταυτόχρονα τσαλαβουτούν μαζί με τα θύματα κι οι θύτες. Η ίδια μεταχείριση επιφυλάσσεται σε όλα τα νεόπαντρα ζευγάρια¹⁰.

Με ένα τσαλαβούτημα, δεν γλιτώνει κανείς. Το δρώμενο επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά, ενώ ο θίασος των τσαλαβουτηχτών, αφού επιτελέσει το καθήκον του

⁵ Ηροδότου *Μούσαι*, VII, κεφ. III.

⁶ Βλ. το ένθετο στο *Έθνος της Κυριακής* περιοδικό *Ταξίδι* (08.12.2013), σ. 14.

⁷ Γιορτές του Δωδεκαημέρου ονομάζεται η περίοδος από 25 Δεκεμβρίου έως 6 Ιανουαρίου, δηλαδή από την παραμονή των Χριστουγέννων έως τα Θεοφάνια, όταν, κατά την λαϊκή πίστη, τα νερά είναι αβάφτιστα, και έρχονται οι Καλλικάντζαροι για να πειράξουν τους ανθρώπους. Βλ. Γεώργιος Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1992.

⁸ Ο αριθμός τρία εμπεριέχει μία ιερότητα. Στον Χριστιανισμό αποτελεί την βάση του τρισυπόστατου Θεού. Στην λατρεία του Διονύσου υπήρχε το στοιχείο της τριεταρικότητας, όπου ο θεός πιστευότο ότι εμφανίζονταν κάθε τρίτο έτος. Τρεις ημέρες κρατούσαν και τα Ανθεστήρια, γιορτές προς τιμήν του θεού. Στον Βόλακα το Δωδεκαήμερο κυλά ομαλά, αλλά το Τριήμερο λαμβάνει απρόβλεπτες διαστάσεις και διαθέσεις.

⁹ Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τα Θεοφάνια σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες έχουν περάσει ως *Επιφάνια*, (αγγλικά: Eriphany, γαλλικά: Eriphanie.) ως ομόηχα προς τα Επιφάνια του Διονύσου που εορτάζονταν την 5^η Ιανουαρίου. Κατά τον Otto ο Βάκχος είναι ο θεός της *Επιφάνιας*, η εμφάνιση του οποίου είναι πολύ πιο διεισδυτική και πειστική από την αντίστοιχη οποιουδήποτε άλλου θεού. Βλ. Walter Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1991, σ. 83 και σ. 99.

¹⁰ Το τελετουργικό βρέξιμο του γαμπρού (συνήθως από τον κουμπάρο) γινόταν «τα Φωτούγεννα» σε διάφορα μέρη της Θράκης. Βλ. Ελπινίκη Σαραντή-Σταμούλη «Προλήψεις Θράκης», *Λαογραφία* τομ. ΙΓ' (1951), σ. 206.

απέναντι στους νεόνυμφους, στρέφεται κατά των υπολοίπων και όποιον βρουν εύκολο στόχο, τον περνούν μέσα από το νερό. Όσους περισσότερους «βαφτίζουν» στο αγιασμένο νερό τόσο το καλύτερο. Όλοι είναι πεπεισμένοι ότι επειδή το νερό έχει προηγουμένως αγιασθεί, κανείς δεν κινδυνεύει να αρρωστήσει, παρ' όλο που στο περιβάλλον επικρατούν μηδενικές θερμοκρασίες και πολλές φορές δεν λείπει το χιόνι και ο πάγος¹¹. Από τους νεόνυμφους κανείς δεν προσπαθεί να αποφύγει την μοίρα του, γιατί η περιφρόνηση κι η κοροϊδία θα τους συνοδεύουν για πολύ καιρό¹².

Τα παραπάνω δρώμενα των Θεοφανίων δείχνουν ότι ο συγκρητισμός της Ορθόδοξης λατρείας και με επιβιώματα παλαιότερων εθίμων είναι άρρηκτη¹³. Άλλωστε, μεταξύ των έμφυτων προδιαθέσεων του ανθρώπου, η πλέον θεμελιώδης κατευθύνεται προς τον Θεό¹⁴. Ιδιαίτερα μάλιστα, ο λαϊκός άνθρωπος αισθάνεται μόνος του απέναντι στο άγνωστο και απρόβλεπτο των στοιχείων της φύσης, γι' αυτό «η ευλογία του Κυρίου» του «παρέχει την υπομονή, την καρτερία, την ελπίδα» για να αντιμετωπίσει το άγνωστο και στο απρόβλεπτο των φυσικών στοιχείων¹⁵. Συνεπώς, ο άνθρωπος της υπαίθρου παραμένει προσηλωμένος στον άλογο τρόπο σκέψης, όπου τα περισσότερα αξιοθαύμαστα φαινόμενα, τα αναγάγει σε επίπεδο θρησκείας και μαγείας, καθώς χαρακτηριστικά αναφέρει ο Claude Lévi-Strauss ότι «δεν υπάρχει θρησκεία χωρίς μαγεία, όπως δεν υπάρχει μαγεία που να μην περιέχει ένα τουλάχιστον κόκκο θρησκείας»¹⁶.

Κατ' αυτόν τον τρόπο κυριαρχεί ένας διϊσμός, όπου το «καλό» αντιμάχεται το «κακό»: «Το καλό εκπροσωπείται από το δημιουργό του σύμπαντος και το κακό από κάποια άλλη οντότητα που βρίσκεται σε συνεχή διένεξη με το δημιουργό»¹⁷. Μία πληθώρα ενδόμυχες ανάγκες του λαϊκού ανθρώπου ικανοποιούνται από έθιμα, τα οποία «στηρίζονταν στη δύναμη της παράδοσης και στην ανάγκη της δεισιδαιμονίας και της μαγείας»¹⁸.

¹¹ Η σημασία του νερού βρίσκεται σε πολλές θρησκείες και πολιτισμούς. Ο Πλίνιος ονομάζει την βροχή «ουράνιο ύδωρ» (βλ. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. Princeton: Princeton University Press. σ. 37), ενώ πλήθος λαογραφικών εκδηλώσεων εμπεριέχουν την σημασία του νερού (βλ. Μιχαήλ Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία Α'*. Αθήνα: 1984. σσ. 41-43 και Νικόλαος Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις Μέρος Α'*. Αθήνα: 1904. σσ. 394-395). Στην περίπτωση του Βόλακα, δεν μπορεί παρά αυτή να είναι η βαθύτερη γονιμική σημασία του εθίμου για τους νεόνυμφους, συν την ευλογία της επίσημης θρησκείας. Το πιτσίλισμα με νερό υπάρχει και στο έθιμο του Μπέη.

¹² Έθιμα και δρώμενα των Θεοφανείων με αράπηδες, νύφη, γαμπρό και κάλανδα υπήρχαν και στην περιοχή Αλμυρού. Βλ. Χ. Κ. Πριάκος, «Τα κάλανδα των Θεοφανείων εν τη περιφέρειά Αλμυρού», *Λαογραφία*, τομ. Ε' (1915-1916), σσ. 226-227.

¹³ Από τα πλέον χαρακτηριστικά επιβιώματα παγανιστικών εθίμων που ενσωματώθηκαν στην χριστιανική λατρεία, αποτελεί το εξής γεγονός: Μέχρι την Εν Τρούλλω Σύνοδο το 691 μ.Χ., οι έμποροι κρασιού αναφωνούσαν «Διόνυσος», ενώ έκτοτε υποχρεώθηκαν να φωνάζουν «Κύριε ελέησον», παρ' όλο που εξακολούθησαν να φορούν μάσκες! Βλ. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. ...ό.π., σ. 67.

¹⁴ Πρεσβύτερος Γεώργιος Σ. Κουγιουμτζόγλου, *Λατρευτικό εγχειρίδιο*. Θεσσαλονίκη: Ιερών Κελλιών Αγίου Νικολάου Μπουραζέρι, 2006, σ. 24.

¹⁵ Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης Α'*, Αθήνα 1979, σ. 23. 170 και σ. 174.

¹⁶ Claude Lévi-Strauss, *Αγρια σκέψη*. Μετάφραση Εύα Καρπούζη. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 1977, σ. 323.

¹⁷ Ο διϊσμός (dualismus) χαρακτηρίζει τις θρησκείες της Ανατολής. Βλ. Δημήτριος Σ. Μπενέκος, *Πολιτισμική παράδοση και Εκπαίδευση. Μορφωτική προσέγγιση, εκπαιδευτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός, 2006, σ. 18.

¹⁸ Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978, σ. 34.

Του Αη Γιαννιού

Αφού, λοιπόν, τελεσθούν τα δρώμενα των Θεοφανίων, οι άνθρωποι αποσύρονται για να προετοιμασθούν για την επομένη. Αλλά πριν από μία μεγάλη ημέρα, προηγείται μία μεγάλη νύκτα. Μία νύκτα όπου οι παρέες των παιδιών «κλέβουν» αντικείμενα από τις αυλές και τα μαζεύουν στην πλατεία του χωριού¹⁹. Παράλληλα, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Βώλακα έχει στήσει έξη-επτά καζάνια στην φωτιά, έχουν βάλει τις γίδες να σιγοβράζουν, για να κάνουν «τσόρμπα», σούπα²⁰. Τα καζάνια προσέχουν παρέες με βάρδιες, πίνοντας τσίπουρο ή κρασάκι²¹.

Ήδη, όμως, πριν καν ξεκινήσει η δεύτερη ημέρα του Τριημέρου, είναι φανερό ότι υπάρχει μια ζωντανή σύνδεση εθίμων και καθημερινότητας, παρά την ύπαρξη έντονων στοιχείων αναβίωσης (η οποία, όμως, δεν αγγίζει τα όρια του φολκλωρισμού). Διότι ο καθημερινός άνθρωπος συμπεριφέρεται με εθιμικούς τρόπους, με «τελετουργικές» πράξεις και «κοινωνικές σχέσεις», κατά τις οποίες χειρίζεται τα σύμβολα ενός κώδικα συμπεριφοράς και συνάμα αποκωδικοποιεί τα μηνύματα συμπεριφοράς των συνανθρώπων του²². Επί πλέον, στην καθημερινή ζωή οι εθιμικές συμπεριφορές παγιώνονται και ξεχωρίζουν διά της τελετουργικότητάς τους²³, και συνάμα είναι δυνατόν «κάθε δραστηριότητα να εμπεριέχει τελετουργικές μορφές», χωρίς όμως να είναι απαραίτητο κάθε «συστηματοποιημένη» συμπεριφορά να αποτελεί τελετουργία.²⁴ Και τούτο, διότι, οι τελετουργίες είναι «τυπικές, επαναλαμβανόμενες, τελεστικές, συμβολικές πράξεις, παραστάσεις, δράσεις», οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα να καθιστούν μια δεδομένη πράξη «αχρονική», με γενικότητα, με καθολικότητα και με οικουμενικό κύρος.²⁵ Στην περίπτωση του Βώλακα, η τελετουργικότητα είναι υπαρκτή, αλλά είναι πολύ δύσκολο να ανιχνευθεί εάν είναι γνήσια ή επίπλαστη, ίσως διότι το βακχικό στοιχείο υπερισχύει όλων των λαϊκών εκδηλώσεων και συναισθημάτων.

Ξημέρωσε, λοιπόν, τ' Αη Γιαννιού. Σχολώνοντας οι άνθρωποι απ' την εκκλησία έρχονται στην πλατεία, όπου έχει στηθεί ένα ιδιότυπο παζάρι, εκεί δίπλα από τα καζάνια που σιγοβράζουν. Το παζάρι αποτελείται από την λεία και τα κλοπιμαία της προηγούμενης βραδιάς. Επακολουθεί παζάρεμα και ο καθένας αγοράζει τα

¹⁹ Το δρώμενο θυμίζει την παροιμία «άπιαστος κλεφτς, καθάριος νοικοκύρς» (βλ. Ορ. Δ. Σχοινιάς «Παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις Σερρών», *Λαογραφία Γ'* (1911-1912), σ.σ. 180-227, σ. 208. Παρ' όλο που στην περίπτωση του Βώλακα η πράξη έχει συμβολικό χαρακτήρα, σε πολλούς λαούς, τα άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση εκτός ομαλότητας (διακατέχονται από τον Διόνυσο;) έχουν το προνόμιο να λεηλατούν την κοινότητα. Βλ. E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 1996. σ. 170.

²⁰ Η αίγα είναι το χαρακτηριστικό ζώο θυσίας στην διονυσιακή λατρεία (βλ. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. ... ό.π., σ. 80). Λέγεται ότι από το 2004 και μετά καθιερώθηκε η σούπα, όταν κάποιος αυθόρμητα προσέφερε στον Σύλλογο μία αίγα. Η προσφορά αυτή πηγάζει από την ανάγκη του λαϊκού ανθρώπου να συνεισφέρει μέσον (επι)κοινωνίας στην συλλογικότητα.

²¹ Κατά τον Detienne το κόκκινο κρασί, ιδιαίτερα το φρέσκο, το νεαρό beaujolais nouveau και το τσίπουρο-ούζο είναι διονυσιακά ποτά. Βλ. Marcel Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα*. Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993. σ. 104.

²² V. Turner, *The Anthropology of performance*. New York: P.A.J. Publications, σ. 72.

²³ Μιχαήλ Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*...ό.π., σ. 221.

²⁴ Ian Morris, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα*. Μετάφραση Κ. Μαντέλης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 10.

²⁵ Μανόλης Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (Μέσα 19^{ου} αιώνα - 1922): Γέννηση - γάμος - θάνατος*. Αθήνα: εκδ. Ηρόδοτος, 2007, σ. 20.

αντικείμενα, που του έκλεψαν τα παιδιά του χωριού κατά την διάρκεια της νύκτας! Τα έσοδα πηγαίνουν στον Σύλλογο, που κερνά τον κόσμο ζεστό ρόφημα τσαγιού, μαζεμένο από την κορυφή του Φαλακρού.

Τις επόμενες ώρες στο χωριό επικρατεί συγκρατημένη ηρεμία και μόνο γύρω από τα καζάνια υπάρχουν ζωηρές παρέες. Οι υπόλοιποι μαζεύονται κατά παρέες σε σπίτια, για να ντύσουν τους αράπηδες -«χαράτα» τους λένε οι γεροντότεροι- το πλέον διονυσιακό στοιχείο του Τριημέρου. Υπάρχει κάτι το συστηματικό, σχεδόν τελετουργικό στο ντύσιμο ενός αράπη²⁶. Στις κνήμες φορά άσπρες γκέτες, «νάουγια», στα πόδια τσαρούχια, «τσερβούλια», από δέρμα αγριόχοιρου, με το τρίχωμα να στέκει ορθό σαν αχινός. Από τα τσαρούχια ξεκινούν δερμάτινα λουριά που τυλίγουν σπειρωτά τις γάμπες επάνω από τις γκέτες, σαν το δέσιμο αρχαίων σανδαλιών. Στην συνέχεια προσαρμόζεται ένα τσουβάλι άχυρο στην πλάτη του, ώστε αν μοιάζει με καμπούρα, «γκίρπ». Από πάνω φορά ποιμενική κάπα από χοντρό καφέ μάλλινο κετσέ, «παντζάκ», που κλείνει για είναι εμφανής η καμπούρα. Εν τω μεταξύ κάτω στο πάτωμα έχει απλωθεί με ευλάβεια μία συστοιχία από χάλκινες και μπρούτζινες κουδούνες σε διάφορα μεγέθη προσαρμοσμένες σε δερμάτινο ζωνάρι²⁷. Ανάλογα με το μέγεθος έχουν κι άλλη ονομασία. Τα μεγάλα λέγονται «μπαντάλια» ή «τῆμπερλέκια» και τα μικρά «τσάνουβες». Το σίγουρα είναι ότι όλες μαζί φορεμένες αποτελούν αξιόλογο βάρος. Αυτό το ζωνάρι τοποθετείται στην μέση του μύστη, ζυγίζεται ώστε να είναι ομοιόμορφα κατανεμημένο το βάρος των κουδουνιών, για να μπορεί ο αράπης να λικνίζεται αρμονικά και να παράγει τον ήχο που φέρνει έκσταση.

Αφού, λοιπόν, τελείωσε όλο αυτό το τελετουργικό του ντυσίματος, ήρθε η ώρα ο μύστης να μεταμορφωθεί σε πραγματικό αράπη. Βάφει πρόσωπο και μπράτσα με φούμο, καπνιά από τα μπουριά της σόμπας, ένα υλικό που στις μέρες μας καταντά σπάνιο. Αφήνει άβαφα μόνο τα μάτια, αποκτώντας μία αποκρουστική όψη, σαν φοβερή μάσκα²⁸. Τέλος, με μία προβιά²⁹, δέρμα με το τρίχωμα, «κότζα», σκεπάζει την καμπούρα του. Στην ζώνη περνά φαλλόμορφο ξύλινο ρόπαλο,³⁰ «τοκουμάκι», και στο χέρι κρατά διχαλωτό μπαστούνι σε σχήμα σπαθιού, «νους = μαχαίρι», αμφότερα βαμμένα μαύρα με καπνιά. Οι ονομασίες παραπέμπουν στο σλαβόφωνο πολιτισμικό παρελθόν των Βωλακιωτών, ο οποίος εξηγούν την σημειολογία της μεταμφίεσης με γνώμονα τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο -που γιορτάζει την μέρα αυτή. Λένε, λοιπόν, ότι η κάπα, η προβιά και το μαύρο πρόσωπο συμβολίζουν τον Άγιο και το ηλιοκαμένο πρόσωπό του, η καμπούρα παραπέμπει στην καμήλα και την έρημο, ενώ το σπαθί συμβολίζει τον αποκεφαλισμό του Αγίου.

²⁶ Η μεταμφίεσης είναι καθαρά βακχικό κατάλοιπο, όπως άλλωστε και όλες οι καρναβαλικές εκδηλώσεις. Ο Διόνυσος αποκαλείται *πολυειδής* και *πολύμορφος*. Βλ. Walter Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία*... ό.π., σ. 111.

²⁷ Σε περιοχές της Μακεδονίας είναι συνηθισμένο φαινόμενο από τα Χριστούγεννα μέχρι την Πρωτοχρονιά «Κουδουνάτοι και σπαθάτοι τα άδοντες κάλαντα», βλ. Αθανάσιος Λασπόπουλος «Μακεδονικά αρεατά. Ήθη και έθιμα. Αναμνήσεις Λιτοχωριού. Η πρωτοχρονιά», *Λαογραφία* τόμ. Α' (1090), σ. 398.

²⁸ Η μάσκα ήταν βασικό λατρευτικό αντικείμενο στα βακχικά δρώμενα, όπως άλλωστε και στο αρχαίο θέατρο. Πέρα από αυτά είχε πολλαπλή σημειολογία: Ήταν ένα προσωπίο, ένα άγνωστο πρόσωπο, που θυμίζει το υπερπέραν, ενώ ο Διόνυσος είναι πάντοτε ένας ξένος, μία μορφή που πρέπει να εξακριβωθεί η ταυτότητά της. Βλ. Marcel Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα*. ...ό.π., σ. 24 και σ. 27.

²⁹ Η προβιά παραλληλίζεται με την *Προβιά της Μελαναίγιδος*, που έφερνε την κάθαρση. Βλ. Marcel Detienne, ... ό.π., σσ. 62-63.

³⁰ Ο φαλλός είναι η διεγερμένη εικόνα της ζωής και πολλές φορές ορίζεται ως «σύμβολο γονιμότητας». Βλ. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. ...ό.π., σ. 71.

Την ίδια ώρα και ταυτόχρονα σε όλο το χωριό ντύνονται αράπηδες κατά παρέες 5-10 ατόμων, θίασοι μυστών που προετοιμάζονται για δράση³¹. Έτσι ο μόνος ήχος που πλανάται πάνω από το χωριό είναι ο θόρυβος κουδουνιών που σποραδικά κροταλούν τυχαία κατά το ζώσιμο, ή τραγουδούν, στιγμές-στιγμές, σαν δοκιμή ορχήστρας κρουστών σε πρόβα. Η ώρα έχει περάσει, το κρύο είναι τσουχτερό, αλλά για τους μύστες, τους αράπηδες, αυτούς που βοηθούν στο ντύσιμο και τον αρχηγό κάθε παρέας, κάνει ζέστη έχουν πει τα τσιπουράκια τους κι είναι έτοιμοι να ξεχυθούν στους δρόμους μπουλούκια-μπουλούκια³².

«Να ξεχυθούν στους δρόμους» είναι σχήμα λόγου, γιατί το περπάτημα του μύστη είναι ιδιότυπο. Συντάσσονται σε δύο σειρές, σαν σε αντικριστό δημοτικό χορό, λικνίζουν τον κορμό και τους γοφούς δεξιά-αριστερά προχωρώντας πλαγίως ακουμπώντας στο σπαθί-μπαστούνι. Το λίκνισμα κάνει τις κουδούνες να κυμαλίζουν προκαλώντας πανδαιμόνιο³³. Μέσα στους θιάσους των αράπηδων μπλέκουν κι άλλοι τύποι: Ένας άνδρας ντυμένος με την παραδοσιακή στολή του χωριού που κρατά με τα δυο του χέρια τετωμένο ένα μαντήλι, το κουνά πέρα δώθε με πλάγιες κινήσεις, ενώ ταυτόχρονα σφυρίζει σαν τσομπάνης. Είναι ο «τσαούσης», το αφεντικό του θιάσου. Στον ίδιο θίασο ενδέχεται να υπάρχει κι άλλος τσαούσης, ενώ συνήθως υπάρχει και νύφη, ντυμένη με την παραδοσιακή στολή της Βωλακιώτισσας, η οποία απαραίτητως στο μπούστο φορά συστοιχία ασημένια φλουριά, τα «συστάκια»³⁴. Το παράδοξο στην περίπτωση αυτή είναι ότι η νύφη δεν είναι κοπέλα, αλλά κάποιος νεαρός, του οποίου η αρρενωπή φιγούρα κάνει το θέαμα ακόμη πιο αστείο!

Ο θίασος προχωρά με πλάγια βήματα, σαν τον κάβουρα, προς την πλατεία. Καθ' οδόν ανταμώνουν με άλλους θιάσους, ανακατεύονται και προχωρούν, πάντα με πλάγια βήματα, προς την πλατεία. Στην πλατεία φθάνουν από όλες τις κατευθύνσεις θίασοι αράπηδων, δημιουργώντας ένα πανδαιμόνιο κροταλισμάτων κουδουνιών και σφυριγμάτων. Αυτό το αρμονικά επαναλαμβανόμενο σύνολο κρουστών μουσικών ήχων και θορύβων (που θυμίζει ήχους Κορυβάντων), δημιουργεί ένα είδος εκστασιακής έξαψης³⁵.

Δρώντες και θεατές καταλαμβάνονται, παρασύρονται από τον βόμβο και βρίσκονται διέγερση, ακόμη κι αν επιθυμούν να φύγουν, νιώθουν τα πόδια της φυγής βαριά. Έτσι λοιπόν αρχίζει η ανάμειξη των θεατών στην δράση³⁶.

Κάποιος αράπης ξεφεύγει από τον θίασο, ορμά στους θεατές και προσπαθεί να μουτζουρώσει το πρόσωπο όποιων προλάβει, με ιδιαίτερη προτίμηση των όμορφων

³¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι γύρω από τον Διόνυσο συγκροτείται ο θίασος, το μικρό μπουλούκι, που οργανώνεται καθώς ανεβαίνει ο ρυθμός της έκστασης, για να υπηρετήσει τον Βάκχο. Βλ. Marcel Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα ...* ό.π., σ. 29.

³² Ο ερχομός του Βάκχου αναστατώνει την κανονική χρονικότητα των εποχών (βλ. Marcel Detienne, ... ό.π., σ. 76). Έτσι, οι μύστες του Βώλακα, παρά το πολικό, πολλές φορές, κρύο, ζεσταίνονται από την έξαψη του δρώμενου.

³³ Ο *Τάραχος* συνοδεύει την είσοδο του Διονύσου και της ακολουθίας του. Οι ονομασίες του τον χαρακτηρίζουν ως τον θεό της παραληρηματικής αγριότητας. Ονομάζεται *ηχηρός* και *βρόμιος*. Βλ. Walter Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία ...* ό.π., σσ. 95-96.

³⁴ Η φιγούρα της νύφης που υποδύονται νεαροί υπάρχει και σε άλλα έθιμα, όπως π.χ. των αποκριάτικων «Ζεϊμπέκ» της Σύρου (βλ. Ι. Π. Σιδεράς «Οι Ζεϊμπέκ (έθιμα των απόκρεω εν Σύρω)», *Λαογραφία*, τομ. Δ' (1912-1913), σσ. 562-563.

³⁵ Τόσο η κορυβαντική όσο και η διονυσιακή λατρεία χρησιμοποιούν έναν μεταδοτικό οργιαστικό χορό συνοδευόμενο από το ίδιο είδος οργιαστικής μουσικής. Βλ. E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο ...* ό.π., σ. 71.

³⁶ Άλλωστε, ο Βάκχος είναι ο θρακοφρυγικός θεός που φέρνει μαζί του τον *ιό της έκστασης*, μιαν άγρια θρησκευτικότητα. Βλ. Marcel Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα ...* ό.π., σ. 19.

νεαρών κοριτσιών. Το μόνο δοκιμασμένο αντίδοτο για να μην βιώσει κάποιος την απρόσμενη χειρονομία, είναι να έρθει θεατής όντας μουτζουρωμένος ήδη, αλλιώς σίγουρα θα πέσει θύμα εξαναγκαστικού μουτζουρώματος, και όχι μόνο μία φορά³⁷. Μήπως ισχύει το «οὐδείς ἀμύητος εἰσίστω» ή απλώς με αυτήν την μικρή πράξη αταξίας, όλοι πρέπει να πετάζουν από επάνω τους τον μανδύα της ευπρέπειας και της τάξης, ώστε να μετάσχουν της «μη-ευπρέπειας» και της «μη-τάξης»; Να ελευθερωθούν από τα δεσμά της κοσμιότητας έστω και για λίγο;

Η δράση είναι επικεντρωμένη πλέον στην πλατεία. Ο Σύλλογος προσφέρει στον κόσμο κόκκινο κρασί και τσόρμπα, ενώ κατά παρέες εναλλάξ έρχονται και αράπηδες να φάνε λίγη ζεστή σούπα, να κοινωνήσουν κι αυτοί από το ζεστό ζωμό της αίγας, που τρώει όλη η κοινότητα των παρευρισκομένων, να πιουν λίγο κόκκινο κρασί, να τονωθούν και να ριχθούν ξανά στην δράση.

Όπως στα αρχαία σατυρικά δράματα, έτσι και στην βακχική αυτή δράση, κάποια στιγμή το δρώμενο κορυφώνεται. Οι νύφες των θιάσων πέφτουν θύματα απαγωγής, τις ανεβάζουν σ' ένα μπαλκόνι και τις επιδεικνύουν θριαμβευτικά στους θιάσους. Κουνούν έντονα κι επιδεικτικά τα συστάκια τους. Οι αράπηδες εξαγριώνονται. Ξεσπούν εικονικές μάχες. Είναι η ώρα που τα ραβδιά, τα οποία ως τώρα χρησίμευαν για μπαστούνια, να γίνουν εργαλεία πολέμου, έστω και εικονικού, μέχρι να αποκεφαλισθούν -συμβολικά- οι δράστες της αρπαγής. Και μέσα στην αναμπουμπούλα και την σοβαρότητα της μάχης, η σατυρική διάθεση δεν λείπει, πολλοί θεατές θα πέσουν θύμα μουτζουρώματος. Η δράση επιστρέφει στον πανζουρλισμό κροταλίσματος μέχρι αργά το βράδυ.

Μέσα σε αυτό σύνολο δρώμενων υπάρχουν διάφορες ανεξάρτητες και ξεκομμένες θεματικά δράσεις, που όμως απεικονίζουν την βακχική διάθεση που μεταδίδεται επιδημικά από άνθρωπο σε άνθρωπο. Μία ηλικιωμένη, εμφανίζεται με ένα φασκιωμένο μωρό στην αγκαλιά (που αποδεικνύεται ψεύτικη κούκλα) και το κουνά πέρα-δώθε με μητρική στοργή³⁸. Ένας άλλος νέος, «κουρελής», ντυμένος με ό,τι κουρέλι βρέθηκε μπροστά του, κουβαλά δεμένο στα πισινά του έναν μπόγο. Σε ανύποπτες στιγμές ο μπόγος αρπάζει φωτιά, σπέρνοντας τον τρόπο στους γύρω του. Την φωτιά σβήνει κοπανώντας με αστείες κινήσεις τα πισινά του. Η χρήση της φωτιάς θυμίζει τον στοίχο του Ευριπίδη «ἐπὶ δὲ βοστρύχοις πῦρ ἔφερον, οὐδ' ἔκαιεν».³⁹

Σε παλαιότερες εποχές ερχόταν στο χωριό καμήλα, την οποία οι Βωλακιώτες φίλευαν πλουσιοπάροχα με καρπό (στάρι, κριθάρι, βρώμη, σίκαλη, ή ό,τι διέθετε ο

³⁷ Το μαύρισμα αποτελεί αποτρεπτικό του ματιάσματος και της βασκανίας, βλ. Θ. Ι. Αθανασόπουλος-Α. Σ. Διαμανταράς -Α. Γ. Ζερβάκις - Γ. Δ. Μανολάκος - Ε. Δ. Παπαναστασίου - Θ. Ι. Φιλίππτος - Λ. Φιλίππου «Συναγωγή επωδών και καταδέσμων» *Λαογραφία*, τομ. Δ' (1912-1913), σ. 511.

³⁸ Η εμφάνιση του «μωρού», πέρα από τον γονιμικό συμβολισμό εμπεριέχει και την έννοια του Διονύσου ως θείο βρέφος (βλ. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life...* ό.π., σ. 31). Τον Διόνυσο αποκαλούσαν *Λικνίτη*, διότι τον αφύπνιζαν ως παιδί μέσα στην κούνια (βλ. Walter Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία...* ό.π., 1991. σ. 85). Σε προσωπικό επίπεδο, η συγκεκριμένη γυναίκα υπήρξε άτεκνη που υιοθέτησε παιδί, έτσι το «μωρό» ερμηνεύεται ως η προσωπική της λαχτάρα για σωματική μητρότητα, την οποία ουδέποτε βίωσε. Η συγκεκριμένη περίπτωση δείχνει ότι κάθε ατομικότητα της τοπικής κοινωνίας προσφέρει στην συλλογικότητα το προσωπικό της βίωμα, έστω και μέσα από την διακωμώδησή του.

³⁹ Οι εκστατικοί χορευτές «κουβαλούσαν φωτιές επάνω στα μαλλιά τους, που δεν καίγονταν» (Ευριπίδου *Βάκχαι* 757). Λέγεται μάλιστα ότι τα παλιότερα χρόνια στον Βόλακα, υπήρχαν αράπηδες που έπαιζαν βάζοντας φωτιά στην καμπούρα τους.

καθένας). Άλλοτε πάλι, φτιάχνουν μία αυτοσχέδια κατασκευή (αποθέωση του κιτς), που μοιάζει με καμήλα και κινείται επανδρωμένη από δύο νεαρούς⁴⁰.

Το δρώμενα της ημέρας αυτή φθάνουν στο τέλος τους και μας αφήνουν να αναρωτηθούμε και να αναζητήσουμε τις βαθύτερες ρίζες μέσα στις λαϊκές λατρείες δοξασίες. Και το αξιοθαύμαστο είναι ότι υπάρχει ένα πολιτισμικό συνεχές, στον χρόνο και τον χώρο, που αγκαλιάζει την Θεσσαλία, την Μακεδονία, την Θράκη και φθάνει στον Πόντο και την Καππαδοκία, ίσως και μακρύτερα. Έτσι λοιπόν, συναντούμε τις μεταμφιέσεις αυτές με την ονομασία *Ραγκάτσια* ή *Ραγκατσάρια* στην Μακεδονία και την Θεσσαλία, *Μωμόεροι* στον Πόντο, ενώ στα Λακκοβίκια της Ανατολικής Μακεδονίας ονομάζονται *Παμπόγεροι*⁴¹.

Εξάλλου, στα Φάρασα της Καππαδοκίας πίστευαν ότι οι νεκροί γυρίζουν τις νύχτες του Δωδεκαημέρου στους δρόμους. Τους φαντάζονταν σαν αράπηδες που φορούν κουρέλια και φεύγουν ξανά στις 8 Ιανουαρίου. Έτσι, τα δαιμόνια του δωδεκαημέρου, που σε άλλα μέρη τα αποκαλούν *Καλλικάτζαρους*⁴², είναι οι ίδιες οι *Κήρες* (οι ψυχές που κατοικούν στον Άδη) οι οποίες, όπως πίστευαν και οι αρχαίοι Αθηναίοι, επέστρεφαν στον κόσμο (κατά την γιορτή των Ανθεστηριών, οπότε ο Άδης ήταν ανοικτός) και με διάφορους τρόπους ενοχλούσαν τους ανθρώπους⁴³. Αρκετοί ερευνητές αποδίδουν την άμεση καταγωγή των μεταμφιέσεων αυτών στις διονυσιακές γιορτές⁴⁴.

Σύμφωνα με ανέκδοτες μαρτυρίες γερόντων, δρώμενα ακριβώς όπως αυτά των Αράπηδων του Βόλακα λάμβαναν χώρα σε Πομακοχώρια της ορεινής Ξάνθης όπου κατοικούν σλαβόφωνοι Μουσουλμάνοι⁴⁵. Τα ονόμαζαν *Μπεσκάροι* ή *Κούκεροι*. Τα δρώμενα αυτά έχουν ατονήσει εδώ και τέσσερις περίπου δεκαετίες, ενώ δεν αποκλείεται, σύντομα να μην θυμάται κάποιος την ύπαρξή τους.

Αλλά ας επανέλθουμε στον Βόλακα το βράδυ της 7^{ης} Ιανουαρίου, όταν οι Αράπηδες βαίνουν στο τέλος της δράσης τους. Ο κόσμος αποσύρεται γιατί πρέπει να προετοιμαστεί η επόμενη ημέρα, ο γάμος και οι αρκούδες. Φτιάχνουν πίττα και –κατά το έθιμο του πραγματικού γάμου– πάνε να καλέσουν τον κουμπάρο, ενώ προηγουμένως έχει συμφωνηθεί ποια κοπέλα θα κάνει την νύφη και ποιος νέος τον γαμπρό.

Η ημέρα της μπάμπως

⁴⁰ Το έθιμο της καμήλας υπήρχε σε διάφορα μέρη της Θράκης και σε άλλες εποχές του χρόνου, όπως για παράδειγμα στην Τζαντώ της Α. Θράκης, την παραμονή του Αγίου Δημητρίου γινόταν η λεγομένη *τζαμάλα*. Μερικοί χωρικοί κατασκευάζουν με ξύλα έναν σκελετό καμήλας και τον τύλιγαν με πανιά και προβιές. Δύο από αυτούς τρύπωναν κάτω από τον σκελετό και τον κινούσαν (βλ. Γεώργιος Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. ... ό.π., σ.28). Είναι αξιοπρόσεκτο ότι τα αρχαία Θεσμοφόρια ετελούντο τέλη Οκτωβρίου.

⁴¹ Γεώργιος Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. ...ό.π., σ. 47 και σ. 90.

⁴² Βλ. και Επ. Γ. Παπαμιχαήλ, «Παραδόσεις Κυνουρικά περί Καλλιλαντζάρων», *Λαογραφία Β'* (1910-1911), σσ. 477-479).

⁴³ Γεώργιος Α. Μέγας, ...ό.π., σ. 42 και σ. 40.

⁴⁴ Ενδεικτικά βλ. Κώστας Θρακιώτης, *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*. Αθήνα: εκδ. Ρήσος, 1991. σ. 221.

⁴⁵ Βλ. Кирил Патриарх Български, *Българомамедански селища в южни Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско)*. Топонимно, етнографско и историческо изледване. София: Синоладно Книгоиздателство, 1960, с. 56 и 90.

Η 8^η Ιανουαρίου είναι σημαντική γιατί είναι η μέρα της μπάμπως, «μπάμπιντεν»⁴⁶, όπου στα παλιά χρόνια οι γυναίκες τιμούσαν τις μαμμές. Όποια γυναίκα είχε γεννήσει, έπρεπε για τρεις χρονιές να πάει επίσκεψη με δώρα στην μαμμή, που την είχε «ελευθερώσει». Εκείνη ανταπέδιδε στρώνοντας τραπέζι για όλες τις γυναίκες. Αυτό το έθιμο ήταν εξαιρετικά διαδεδομένο στην Θράκη και σε πολλές περιπτώσεις λάμβανε την μορφή γυναικοκρατίας. Σήμερα την θέση του έχει πάρει όλο αυτό το σύνολο διονυσιακών δρωμένων που περιγράφεται παρακάτω.

Ωστόσο, η ημέρα της Μπάμπως ή της Μαμμής είναι διαδεδομένη σε πολλές περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, ενώ συνδέεται με την Αγία Δομνίκη ή Δομνή που εορτάζει την μέρα αυτήν. Ο Γεώργιος Α. Μέγας πιστεύει, ότι κοιτίδα του εθίμου είναι η Ανατολική Ρωμυλία, όπου η ημέρα προσλάμβανε χαρακτήρα γυναικοκρατίας. Πιστεύει ακόμη ότι το έθιμο ανάγει τις ρίζες του στην αρχαία Αθήνα (όπου τελούσαν τα Θεσμοφόρια, η τρίτη ημέρα των οποίων ονομαζόταν Καλλιγένεια) και στην Ελευσίνα (όπου στις αρχές Ιανουαρίου τελούσαν τα Αλώα)⁴⁷.

Όσο για την σχέση αρχαίας Αθήνας και Θράκης, συμβαίνει το εξής παράδοξο: Πολύ πριν η σπουδαιότερη πόλη της Ανατολικής Ρωμυλίας ονομαστεί Φιλιππούπολη από τον Φίλιππο Β΄, ήταν θρακικός συνοικισμός και λεγόταν Κενδρισός. Εικάζεται μάλιστα ότι κατά το τέλος του 5^{ου} π.Χ. αιώνας, εποικίστηκε από Αθηναίους του γένους των Ευμολπιδών. Ενεπίγραφα μαρτυρούν, ότι το όνομα φυλής σωζόταν και κατά την εποχή της Ρωμαιοκρατίας⁴⁸. Άλλοι ερευνητές πιστεύουν ότι εκτός από Κενδρισός ονομάζονταν και Ευμολπιάς⁴⁹. Σημειωτέον ότι οι Ευμολπίδες ήταν επιφανέστατο ιερατικό γένος της Αττικής με καταγωγή την Ελευσίνα, που κατείχε την επιμέλεια των Ελευσινίων Μυστηρίων⁵⁰.

Επανερχόμενοι, λοιπόν, στο μεσημέρι της 8^{ης} Ιανουαρίου, ένας μεγάλος θίασος ντυμένων με τις φορεσιές του Βόλακα, συνοδευμένοι από «γκαιντά» και «νταϊρέ»,⁵¹ ξεκινούν για το σπίτι του κουμπάρου, όπου τους υποδέχονται με κεράσματα, ψωμί, τυρί και ούζο. Μάλιστα το ούζο έχει μορφή κοινωνίας, δυο-τρεις νέοι με το μπουκάλι στο χέρι και μερικά ποτήρια το προσφέρουν σε όποιον βρουν, πίνοντας όλοι από το ίδιο ποτό, μέσα από τα ίδια ποτήρια, μετέχουν της κοινής «ποσίας», κοινωνούν με «πόμα» το απόσταγμα του αίματος του Βάκχου.

Μετά πηγαίνουν στο σπίτι του γαμπρού, όπου το σκηνικό με τα κεράσματα επαναλαμβάνεται, κι ύστερα καταλήγουν στο σπίτι της νύφης, το οποίο κάθε χρόνο, ανεξάρτητα ποια κοπέλα υποδύεται τον ρόλο, είναι το ίδιο παλιό σπίτι της οικογένειας Σταμπολή, όπως ήταν το παραδοσιακό σπίτι στον Βόλακα του άλλοτε, ένα σπίτι ακόμη εν χρήση. Η νύφη φορά την τοπική στολή κι έχει καλυμμένο το

⁴⁶ Η λέξη προέρχεται από τις σλαβικές λέξεις *δαβα* (μπάμπα) = γριά, γιαγιά και (ден) ντεν = ημέρα. Είναι αξιοθαύμαστο στον Βόλακα, το πόσο αρμονικά έχουν ενσωματωθεί στην σύγχρονη πραγματικότητα τα πολιτισμικά στοιχεία του σλαβόφωνου παρελθόντος.

⁴⁷ Γεώργιος Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. ...ό.π. σσ. 90-91.

⁴⁸ Μυρτίλος, Κ. Αποστολίδης, «Η δια των αιώνων εθνική φυσιογνωμία της Θράκης». *Αρχαίον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, Τόμος Η΄ (1941-1942), σ. 85.

⁴⁹ Κωνσταντίνος Μ. Αποστολίδης, «Περί της Φιλιππουπόλεως και των αρχαιότερων ονομάτων Ευμολπιάς και Κενδρισός», *Θρακικά*, Τόμος Α΄ (1928), σσ. 336-349.

⁵⁰ Βλ. *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1996. Λήμμα: Ευμολπίδες.

⁵¹ Από αγγειογραφίες βλέπουμε ότι οι μαινάδες συνοδεύονταν από αυλό και τύμπανα. Η μουσική τους χρησιμοποιήθηκε για να προκαλέσει μανία και ταυτόχρονα να την θεραπεύσει κατά τρόπο ομοιοπαθητικό. Μάλιστα στην Ιταλία σε νεότερες εποχές χρησιμοποιήθηκε άσκαυλος (γκαιντα) και τούρκικο τύμπανο (νταχαρές ή ντέφι). Βλ. E. R. Dodds, , *Οι Έλληνες και το παράλογο*. ό.π., σσ. 71, 168, 307.

πρόσωπο με κόκκινο πέπλο, την «πόκρυβα»⁵². Λαμβάνουν χώρα διάφορα έθιμα, κόβεται πίττα, κόβεται γαμήλιο ψωμί, και τέλος η πομπή ξεκινά για την πλατεία όπου θα γίνει η στέψη⁵³. Μέχρι σ' αυτό το σημείο η τελετή αποτελεί πιστή αναπαράσταση του παραδοσιακού γάμου, ενός πραγματικού γάμου με παραδοσιακή υπόσταση. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο χωριό επικρατεί σχετική ηρεμία, μόνο κάπου-κάπου ακούγονται σποραδικά κροταλίσματα κουδουνιών, από την προετοιμασία των Αρκούδων.

Φθάνει, λοιπόν, η γαμήλια τελετή στην πλατεία. Η τελετή της στέψης γίνεται υπαίθρια, από κάποιον που υποδύεται τον παπά. Το τελετουργικό είναι και αυτό αυτοσχέδιο, αλλά καταντά τελείως παρωδία. Η ιλαρότητα παρωδίας της γαμήλιας τελετής προκαλεί άφθονα γέλια. Κορυφαίος παρωδός ο παπάς που επιστρατεύει πληθώρα τεχνασμάτων για να προκαλέσει τα τρανταχτά γέλια, ιδιαίτερα όταν ταΐζει τους επινύμφους και παράνυφους με μέλι και καρύδια, για τις γνωστές γονιμικές ευεργετικές ιδιότητες τους⁵⁴! Γέλιο άφθονο προκαλούν και τα αισχρά πειράγματα του δήθεν ιερέως στους παρισταμένους. Με το πέρας της τελετής το χωριό πιάνεται σ' έναν μεγάλο κυκλικό χορό⁵⁵.

Την ώρα που στην πλατεία λαμβάνει χώρα η τελετή-παρωδία γάμου, εμφανίζονται οι Αρκούδες, «Μέτσκοι». Πρόκειται για μεταμφίεση, όπου το κουστούμι είναι φτιαγμένο από προβιές, στο κεφάλι φορούν κωνικό καπέλο-μάσκα από προβιά αίγας και στην μέση ζώνη από χοντρές χάντρες και ένα μεγάλο κουδούνι, που ονομάζεται «τράκα»⁵⁶. Την ομάδα συνοδεύει ο Αρκουδιάρης, με γκλίτσα στο ένα χέρι και τον νταϊρέ στο άλλο, ο οποίος τους βάζει να κάνουν διάφορα καψώνια, κυρίως όμως χοροπηδούν ξέφρενα και κουνούν με τα δύο τους χέρια το κουδούνι. Οι Βωλακιώτες πιστεύουν ότι το δρώμενο αυτό είναι ερωτικό και έχει να κάνει με την υγεία του ανδρισμού. Μάλιστα στα παλιότερα χρόνια, το δρώμενο είχε απρόσμενη κατάληξη: Ο Αρκουδιάρης πέθαινε ξαφνικά και έπρεπε να βρεθεί μία γριά, μία «μπάμπα», η οποία τον επανέφερε στην ζωή⁵⁷. Σιγά-σιγά οι άνθρωποι αποσύρονται στα σπίτια τους και με αυτόν τον τρόπο κλείνει συνήθως ο ξέφρενος κύκλος του Τριήμερου των Θεοφανίων.

Εν κατακλείδι

⁵² Στα αρχαία Ανθεστήρια την δεύτερη ημέρα γινόταν «ιερογαμία», συμβολικός γάμος της συζύγου του άρχοντος-βασιλέως, της *Βασιλίννας*, με τον Διόνυσο (βλ. *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1996. Λήμμα: Ανθεστήρια). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι το κόκκινο χρώμα κυριαρχεί στην φορεσιά της Βωλακιώτισσας, αλλά κόκκινο είναι και το πέπλο της νύφης. Κόκκινο είναι το αίμα και μάλιστα των βακχικών θυσιών, του σπαραγμού και της ωμοφαγίας, επειδή όπως λέγεται «το αίμα είναι η ζωή» E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο...*ό.π., σ. 172

⁵³ Το ψωμί κατέχει εξέχουσα συμβολική θέση στον γάμο, βλ. ενδεικτικά Γ. Π. Αναγνωστόπουλος «Λαογραφικά εξ Ηπείρου», *Λαογραφία*, τομ. Ε' (1915-1916), σσ. 44-45.

⁵⁴ Το μέλι αποδίδεται στον Διόνυσο, αφού λέγεται ότι αυτός το εφηύρε. Carl Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. ...ό.π., σ. 31.

⁵⁵ Ο κύκλος έχει βακχική σημασία, ιδιαίτερα ο κυκλικός χορός ως μέσο λατρείας. Walter Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία...*ό.π., σ. 84.

⁵⁶ Η μάσκα παρέμεινε δημοφιλής κατά την εμφάνιση πνευμάτων και φαντασμάτων και έτσι διατηρήθηκε στα καρναβαλικά έθιμα, μέσω των Μέσων Χρόνων στην σύγχρονη εποχή. Walter Otto, ...ό.π., σ. 91.

⁵⁷ Ο Αρκουδιάρης, ο αρχηγός του θιάσου, πεθαίνει και μόνο μία γριά μπορεί να τον αναστήσει. Θυμίζει τον Διόνυσο, που πεθαίνει και η Ρέα, η γιαγιά του, η μπάμπα, τον ανασταίνει. Βλ. Carl Kerényi, ...ό.π., σ. 248.

Όλα αυτά τα επιμέρους στοιχεία παρωδίας συνθέτουν μία υπόσταση Σατυρικού Δράματος και μάλιστα, όχι υποδουμένου, αλλά αυθόρμητου και ανοικτής συμμετοχής σε όλους, όπου οι θεατές είναι και υποκριτές. Ένα τριήμερο σατυρικό δράμα με πολλαπλές πράξεις, που βαίνει από ανατροπή σε ανατροπή. Το αξιοπρόσεκτο είναι ότι προκαλούνται σειρά οι αυθόρμητες δράσεις εντός του πλαισίου των δρωμένων, εντός ενός εντελώς διονυσιακού κλίματος, οι οποίες στην συνέχεια καθιερώνονται ως εθιμικά στοιχεία αλληλένδετα του τριημέρου⁵⁸. Τα παραδείγματα πολλά, όπως η καθιέρωση της σούπας, όταν κάποιος αυθόρμητα προσέφερε στον Σύλλογο μία αίγα και έκτοτε αποτελεί έθιμο να προσφέρονται 5 με 7 γίδες. Ένα δεύτερο παράδειγμα είναι η γιαγιά με το μωρό-κούκλα, που είναι τελείως δική της η επινόηση, μα συγχρόνως τόσο διονυσιακή. Ένα τρίτο παράδειγμα, ο «κουρελής», του οποίου τα οπίσθια αρπάζουν φωτιά. Φαίνεται, λοιπόν, ότι εντός του γενικότερου βακχικού κλίματος, κάθε μέλος της τοπικής μικρής κοινωνίας συνεισφέρει στην συλλογική εξωτερικευση τα δικά του ενδότερα αισθήματα.

Τα έθιμα και τα δρώμενα στον Βώλακα, πέρα από το Τριήμερο, είναι πολλά, ζωντανά και το κυριότερο είναι αυτοανανεωνόμενα, όσο τουλάχιστον οι άνθρωποι σέβονται τον λαϊκό τους πολιτισμό. Πρόκειται για ένα ομαδικό «επιδημικό ορμέφυτο» αυθόρμητο μα εντελώς εντός του καθορισμένου με τάξη πλαισίου της μη-τάξης⁵⁹. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυρισθεί κάποιος, ότι το Τριήμερο των Θεοφανίων, ολόκληρος ο Βώλακας παρουσιάζει το θέαμα του εαυτού του στον ίδιο του τον εαυτό⁶⁰. Και όσο μετέχουν οι νέοι με αυθορμητισμό και μεράκι, υπάρχει η ελπίδα πως πρόκειται για ένα ζωντανό πολιτισμικό συνεχές.

Βιβλιογραφία

Αρχαίες Πηγές

Ηρόδοτος, *Μούσαι*.

Ευριπίδης, *Βάκχαι*.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Θ. Ι. Αθανασόπουλος - Α. Σ. Διαμανταράς - Α. Γ. Ζερβάκης - Γ. Δ. Μανολάκος- Ε. Δ. Παπαναστασίου - Θ. Ι. Φιλίππατος - Λ. Φιλίππου «Συναγωγή επωδών και καταδέσμων» *Λαογραφία*, τομ. Δ' (1912-1913), σσ. 500-539.

Γ. Αικατερινίδης, *Δρώμενα Θεοφανείων στην Καλή Βρύση Δράμας*. Αθήνα: Κοινότητα Καλής Βρύσης, 1995.

———, *«Αράπηδες» Ένα ευετηρικό δρώμενο στο Μοναστηράκι Δράμας*. Αθήνα: Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μαναστηρακίου Δράμας, 1998.

⁵⁸ Οι μεταμφιέσεις του Δωδεκαημέρου αποτελούν το πρελούδιο μεταμφιεστικών δρωμένων που λαμβάνουν χώρα σε όλη την Ελλάδα κυρίως εντός των Απόκρεω, οι οποίες συμπίπτουν με τα Ανθεστήρια (τέλη Φεβρουαρίου με αρχές Μαρτίου). Οι ονομασίες ποικίλουν: *Κουδουνάτοι, Γενίτσαροι, Κουκούγεροι, Καμουζέλες, Μούσκαροι, Προσωπεία, Μασκαράδες και Καρνάβαλοι*. Στην Θράκη είναι γνωστό το έθιμο με την ονομασία *Καλόγερος, Κούκερος, Χούχουτος, Σταχάς, Μπέης, Κιοπέκμπης, Πιτεράδες*, κλπ.. Γεώργιος Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*...ό.π., σ. 109 και Δ. Παπαγεωργίου «Αι Απόκρεω εν Σκύρω», *Λαογραφία*, τομ. Β' (1910-1911), σσ. 35-47.

⁵⁹ Marcel Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα*. ...ό.π., σ. 116.

⁶⁰ Marcel Detienne, ...ό.π., σ. 64.

- Γ. Π. Αναγνωστόπουλος «Λαογραφικά εξ Ηπείρου», *Λαογραφία*, τομ. Ε' (1915-1916), σσ. 3-51.
- Κ. Μ. Αποστολίδης, «Περί της Φιλιππουπόλεως και των αρχαιότερων ονομάτων Ευμολπίας και Κενδρισός». *Θρακικά*, Τόμος Α' (1928), σσ. 336 - 349.
- Μ. Κ. Αποστολίδης, «Η δια των αιώνων εθνική φυσιογνωμία της Θράκης». *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, Τόμος Η' (1941-1942), σσ. 65 - 122.
- Μ. Detienne, *Ο Διόνυσος κάτω από τα Άστρα*. Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993.
- Ε. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 1996.
- Κ. Θρακιώτης, *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*. Αθήνα: εκδ. Ρήσος, 1991.
- Ν. Θ. Κόκκας - Ν. Θ. Κωνσταντινίδης, *Λαϊκά Παραμύθια και Ιστορία του Βόλακα Δράμας*. Αθήνα: εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2006.
- Π. Γ. Σ. Κουγιουμτζόγλου, *Λατρευτικό εγχειρίδιο*. Θεσσαλονίκη: Ιερόν Κελλίον Αγίου Νικολάου Μπουραζέρι, 2006.
- Ν. Θ. Κωνσταντινίδης, «Σαν βγαίνουν οι Αράπηδες στον Βόλακα της Δράμας», *Τελεία&Παύλα*, τ. 36 (Ιαν. 2003), σσ. 5 - 8.
- Αθανάσιος Λασπόπουλος «Μακεδονικά αρεταί. Ήθη και έθιμα. Αναμνήσεις Λιτοχωρίου. Η πρωτοχρονιά», *Λαογραφία* τομ. Α' (1090), σ. 398.
- С. Léni-Strauss, *Άγρια σκέψη*. Μετάφραση Εύα Καρπούζη. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 1977.
- Δ. Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978.
- Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικές Γιορτές και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσεάς, 1992.
- Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία Α'*. Αθήνα: 1984.
- I. Morris, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα*. Μετάφραση Κ. Μαντέλης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997.
- Δ. Σ. Μπενέκος, *Πολιτισμική παράδοση και Εκπαίδευση. Μορφωτική προσέγγιση, εκπαιδευτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Τυπωθήτω Γ. Δάρδανος, 2006.
- W. Otto, *Διόνυσος Μύθος και Λατρεία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1991.
- Δ. Παπαγεωργίου «Αι Απόκρεω εν Σκύρω», *Λαογραφία*, τομ. Β' (1910-1911), σσ. 35-47.
- Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης Α'*, Αθήνα 1979.
- Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις Μέρος Α'*. Αθήνα: 1904.
- , «Λαογραφία», *Λαογραφία*, τόμ. Α' (1909), σσ. 3-18.
- «Νομικά έννοιαι εις τα δημοτικά άσματα», *Λαογραφία*, τόμ. Α' (1909), σσ. 654-655.
- Χ. Κ. Πριάκος, «Τα κάλανδα των Θεοφανείων εν τη περιφέρεια Αλμυρού», *Λαογραφία*, τομ. Ε' (1915-1916), σσ. 225-232.
- Ε. Σαραντή-Σταμούλη «Προλήψεις Θράκης», *Λαογραφία*, τομ. ΙΓ' (1951), σσ. 201-236.
- Ι. Π. Σιδεράς «Οι Ζεϊμπέκ (έθιμα των απόκρεω εν Σύρω)», *Λαογραφία*, τομ. Δ' (1912-1913), σσ. 559-571.
- Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (Μέσα 19^{ου} αιώνα - 1922): Γέννηση - γάμος - θάνατος*. Αθήνα: εκδ. Ηρόδοτος, 2007.

Γ. Κ. Σπυριδάκης, *Λαϊκά λατρευτικά τελεταί εις Μακεδονίαν (Χωρίον Καλή Βρύσις Δράμας) από 5-8 Ιανουαρίου*. Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών, 1965.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

C. Kerényi, *Dionysos. Archetypal Image of Indestructible Life*. Princeton: Princeton University Press.

Кирил Патриарх Български, *Българомамедански селища в южни Родопи (Ксантийско и Гюмюрджинско)*. Топонимно, етнографско и историческо изследване. София: Синоладно Книгоиздателство, 1960.

M. P. Nilson, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*.

V. Turner, *The Anthropology of performance*. New York: P.A.J. Publications, σ. 72.

Βοηθητικές εκδόσεις

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1996.

Κ. Σπάρταλης, *Λεξικόν Ελληνο-Γαλλικόν*. Αθήναι: Μ. Σαλιβιέρου Α.Ε.,

Ι. Β. Χαραλαμπί, *Αγγλο-Ελληνικόν και Ελληνο-Αγγλικόν Λεξικόν*. Αθήναι.

Παράρτημα Φωτογραφιών

	
<p>Μία Βωλακιώτισσα περιστοιχισμένη από «αράπηδες».</p>	<p>Ένας «τσαούσης» και μία αρρενωπή «νύφη».</p>

Συνάντηση τσαούση που σφυρίζει, νύφης και αράπη που κινείται με πλάγια βήματα.

Ένας τσαούσης κουνά το μαντήλι του.

Κουζούνες και «τσουμάκια».

Ένας αράπης σε στιγμή ανάπαυλας.

Το αυτοσχέδιο μωρό φασκιωμένο.

Φωτογραφία από παλιότερη επίσκεψη καμήλας στον Βόλακα.

Η νεότερη αυτοσχέδια εκδοχή της καμήλας.

Νεαρό ζευγάρι μουντζουρωμένο.

Το κέρασμα του ούζου στην παρωδία γάμου.

Το ζευγάρι που πρόκειται να «παντρευτεί».

Αυτοσχέδιος «παπάς» και το ζεύγος.

Μια χαρούμενη ανάπαυλα του «μυστηρίου». Ο παπάς χορεύει ζεμπέκικο!

Κυκλικός χορός στην πλατεία του Βώλακα.

Τα όργανα της γαμήλιας πομπής.

Ένας «αρκουδιάρης».

Το ντύσιμο μιας «αρκούδας».

Όμιλος αρκούδων στους δρόμους.

Συνάντηση αρκούδων στην πλατεία του Βώλακα.